

ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ В ДОКУМЕНТИТЕ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ НАДПРАВИТЕЛСТВЕНИ ОРГАНИЗАЦИИ

Иван П. Иванов

Интеркултурното образование е една реалност и перспектива на образователните системи по света. То беше наложено в редица документи на ООН и други международни организации. При подготвянето на следващия текст са използвани материали от Питър Бателан (P.Batelaan), Фонс Куманс (F.Coomans) и Тео ван Бовен (T.van Boven). Преводите са направени по книгата: *I fondamenti internazionali dell'educazione interculturale, con riferimento all'educazione al non razzismo e ai diritti umani*. UNESCO, 1995.

1. ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ И ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

Същността на интеркултурното образование се изразява в документите на ООН и неговите организации, както и на Европейските надправителствени организации. В основата е ***Всеобща декларация за правата на човека, приета от Общото събрание на ООН на 10.12.1948 г.*** Тя става универсален инструмент за развитие на процесите в тази област. В чл. 26 (и особено в § 2) от нея се разглеждат проблемите на образованието. Правото на образование се разглежда като основно човешко право, и то трябва да е изпълнено с дух на разбиране, дружелюбие и приятелство към всички народи, расови и религиозни групи и да е насочено към разбирателство и мир между народите. Всъщност тук са определени и основните характеристики на интеркултурното образование. Всички останали документи са развитие на тези идеи.

Правото на образование е регламентирано и в ***Международния пакт за икономическите, социални и културни права от 19.12.1966 година***. В член 13, алинея 1 е записано, че: «Държавите-страни по този пакт признават на всяко лице правото на образование. Те приемат, че образованието трябва да бъде насочено към пълното развитие на човешката личност и на съзнанието за нейното достойнство, както и да засили зачитането на човешките права и основните свободи. Те приемат освен това, че образованието трябва да дава възможност на всички лица да играят полезна роля в едно свободно общество, да насърчава разбирателството, търпимостта и приятелството между всички народи и всички расови, етнически и религиозни групи и да подпомага дейността на ООН за поддържане на мира.»

Правото на образование е регламентирано също и в ***Конвенцията на ООН за правата на детето от 20.11.1989 година***. Член 29 звучи така: «Държавите-страни се споразумяват, че образованието на детето ще бъде насочено към: (а). развитие на личността на детето, талантите и умствените и физическите му способности във възможната най-

голяма степен; (б). развиване на чувството за зачитане на човешките права и основни свободи и на принципите, вписани в Хартата на Обединените нации; (в). развитие на чувството на уважение към родителите, към неговата собствена културна идентичност, към езика и ценностите, към националните ценности на страната, в която детето живее, и на страната, от която то може да произхожда, и към цивилизациите, различни от неговата собствена; (г). подготовка на детето за отговорен начин на живот в свободно общество, в дух на разбирателство, мир, толерантност, равнопоставяне на половете и дружба между всички народи, етнически, национални и религиозни групи и туземно население; (д). развиване на чувство на уважение към природната среда.

2. ЗА СЪЩНОСТТА НА ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Ключовите думи за разбиране на интернационалността са *толерантност, уважение, другарство, разбиране, спазване на фундаменталните човешки права и свободи*, независимо дали става дума за държави, групи или отделни личности, които са различни по своята идентичност - религиозна, културна, етническа (интернационални и интеркултурни отношения).

В различните страни на света, различните групи по религия, култура, етнос, език и цвят на кожата имат различен статут и в различна степен са подложени на последствията на неравенството и дискриминацията. Това важи и за индивидите - те са диференцирани освен това по професия, богатство, възраст, способности, образование, хабитус. Светът е мултикултурен и намаляването на ефектите от противопоставянето и осъзнаването на различията в интернационален и интеркултурен план има огромно значение.

В съвременното образование интернационалните тенденции вземат връх над тенденциите за сепаратизъм и културно разделение. Затова естествено на преден план изникват проблемите на образованието в едно мултикултурно общество. 1948 г. е годината, когато става промоцията на интеркултурното образование като понятие, теория и практика в документите на ООН, ЮНЕСКО и Съвета на Европа. Тази идея има няколко родители: широката общественост в Европа, специалистите по интеркултурно образование, политиците. Тя трябваше да преодолява съпротивата в много страни, тъй като засяга националния характер на образователните системи. В много случаи документите на надправителствените организации се посрещат с неразбиране и дълго време остават неприложени в пълна степен. Освен това, има и учители, ученици и училища, които не са в държавната система и за които тези документи не се отнасят, тъй като те не са страна в съответните договори. Всичко това дава основание да се говори за легитимността и легалността на интеркултурното образование.

Човешките права са универсално притежание на всички хора и изразяват самостоятелната ценност на всеки от тях. Те определят моралната основа на икономическия, социален и културен живот на обществото.

3. ЗА СЪДЪРЖАНИЕТО НА ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Същностна разлика между интеркултурно образование и обучение в правата на човека няма. Тази постановка е залегнала в *Хелзинския документ от на Европейската конференция за сигурност и сътрудничество*, където в член VI, §34 е записано, че: «...страните-участнички оценяват актуалността на програмите за транскултурно разбиране и за отстраняване на дискриминацията, в частност тези, които се реализират в обучението в човешките права ...». Въвеждането на обучение в човешките права се разглежда в цяла поредица от документи, които препоръчват или направо регламентират съдържанието на програмите, организацията на групите, стратегията на работа с класа и др.

3.1. НЕОБХОДИМОСТ ОТ ИЗУЧАВАНЕ НА ЧОВЕШКИТЕ ПРАВА

Неговата необходимост е фиксирана в *Резолюция (78) 41 на Комитета на Министрите към Съвета на Европа за изучаването на човешките права от 25.10.1978*. Там е записано, че: «Комитетът на Министрите ... е на мнение, че всички индивиди... трябва да знаят своите основни права и свободи... които характеризират съвременното демократично общество...

Препоръката към държавите-членове е да включат в образователните си системи изучаването на човешките права и свободи във всички нива на образователните системи...»

3.2. ПРИНЦИПИ НА ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

В *Препоръките на ЮНЕСКО за насищането на съдържанието на образованието с дух на разбирателство, сътрудничество и дружба между народите, за възпитание в дух на основните човешки права и свободи от 19.11.1974*, в член 4 са дадени основните принципи за формирането на учебното съдържание:

- (а) интернационалното измерение е глобална перспектива пред образованието и засяга всичките му нива и форми;
- (б) разбирателството и уважението са към всички народи и етноси, към тяхната култура, цивилизация, начин на живот...;
- (в) съзнание за значимостта и ценността на всички народи и нации;
- (г) способност за комуникация с другите (различните);
- (д) съзнание не само за правата, но и за задълженията, които има индивидът, социалните групи и държавата към другите;
- (е) съзнание за необходимостта от разбирателство и солидарност между народите;
- (ж) съзнание за съучастието на всеки индивид в решаването на проблемите на своята общност, страна и целия свят.

3.3. УЧЕБНО СЪДЪРЖАНИЕ

По отношение на учебното съдържание в член 17 на същия документ е записано, че държавите-членки трябва да включат при обучението в различните фази на образователната система изучаването на чужди култури, техните различия, възприемане на света, перспективи, начин на живот, като стимулират взаимната оценка на различията. За такова образование е много важно изучаването на чужди езици като инструмент за интернационално и транскултурно разбирателство.

От същия характер е и **Препоръка № R (85) 7 на Комитета на Министрите към Съвета на Европа относно преподаването и изучаването на човешките права от 14.05.1985**. В нея се препоръчва на страните-членки да се стимулира и подкрепя обучението по правата на човека в училище... Това обучение трябва да доведе до формирането на някои основни *социални умения*, в частност «...опознаване на различията, стабилни позитивни и недепресиращи отношения, разрешаване на конфликти по ненасилствен път, придобиване на отговорност, разбиране на механизмите за реализиране на човешките права на локално, регионално, европейско и световно ниво... да се натрупа писмен и вербален опит (писане на теми и дискутиране) в аргументирането на собственото мнение... натрупване на опит в идентифициране на предразсъдъци, стереотипи, дискриминация, сепаратизъм...»

В училище се препоръчва да има «...*климат* на демократичност, на поддръжка, на дискуссионност, свободни отношения на учители и ученици ...»

На *бъдещите учители* се препоръчва да «...изучават принципните положения на международните конвенции за правата на човека...», за да имат необходимата компетентност.

3.4. ЕФЕКТИ ОТ ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

В член 33 се визира *системата за оценяване на ефекта* от интеркултурното образование: «... да се създаде система за констатиране на ефекта и подготовката на учениците... наличие на нагласа и желание за приложение на тези иновации в образователния процес... наличие на опит за работа в екип и в интердисциплинарни форми на обучение...»

4. ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ КАТО СРЕДСТВО ЗА БОРБА С ПРОЯВИТЕ НА НЕТОЛЕРАНТНОСТ И ДИСКРИМИНАЦИЯ

Тази страна на интеркултурното образование се разглежда в редица документи. Основната са две международни конвенции.

В **Конвенцията за ликвидирание на всякакви форми на расова дискриминация от 21.12.1965 година**, в член 7, е записано, че «държавите се задължават незабавно и ефикасно да премахнат специално от сферата на образованието, културата и информаци-

ята всички елементи на расова дискриминация и да ги наситят с дух на разбирателство, дружелюбие, толерантност към всички народи, расови и етнически групи...» А в **Конвенцията на ЮНЕСКО против дискриминацията в образованието, приета на 15.12.1960 година**, в член 5, §1а се посочва, че «Образованието трябва да е насочено към развитието на човешката личност и засилване на уважението към човешките права и основни свободи; да развива разбирателството, толерантността и дружелюбието между всички народи, расови и религиозни групи ... за запазване на мира».

Съветът на Европа в своята **Декларация за нетолерантността - една заплаха за демокрацията от 14.03.1981 год.** формулира много остро отношението на съвременното общество към неразбирането: «... толерантността и уважението към достойнството на всички хора е базата на едно демократично и плуралистично общество...

... осъждаме всяка форма на нетолерантност - независимо каква е по произход, вдъхновение или цел - тя е форма на насилие ... върху човека...

... да се поддържа едно образование за спазване на човешките права ... приложение в училище ... активен климат на разбирателство и признаване на качествата на другите култури».

Тази оценка може да се види и в **Документа на Асамблеята в Копенхаген на Европейската конференция за сигурност и сътрудничество**. В член 40 се казва, че «Страните-участнички осъждат открито и недвусмислено тоталитаризма, расовата и етническа ненавист и противопоставяне, антисемитизма, ксенофобията и дискриминацията по религиозни и идеологически причини. В същия контекст, в частност проблемите на циганите - роми.» В §3 на същия член се поема задължението «... да се развие ефикасно на национално, регионално и локално ниво разбиране и толерантност, специално в областта на образованието, културата и информацията».

В **Декларацията на ООН за расите и расовите предразсъдъци от 12.11.1978 г.**, в член 5.2 е фиксирано задължението на държавите: «... да се борят против расизма... тези принципи да се прилагат в учебните програми... при тестирането да не се използва училището като инструмент за расова или етническа селекция... да се възпитават в дух на толерантност към различията между хората и че те не определят качествата на хората... да не се провежда рестрикция или дискриминация на отделни раси или етнически групи... в образованието...» В член 6.2 също се визират сферата на образованието, културата и комуникациите, като се изисква: «...да се предотвратява, забранява и изкоренява расизма, пропагандата на расизъм, расовата сегрегация и апартейда... да не се стимулират финансово научни изследвания които могат да доведат до расови предразсъдъци и расистки отношения и поведение...».

По-специфичен, но не по-малко фундаментален характер има **Декларацията за отстраняване на всички форми на нетолерантност и дискриминация, основани на религия и разбирания от 12.11.1981 година**. В член 5,§3 се визират правата на детето в това отношение, както и ролята на образованието: «детето... да е защитено от всички форми на дискриминация, основани на неговите религия и разбирания. За тази цел та

трябва да живее в дух на разбирателство, толерантност, дружелюбие между народите и расите, на универсално братство, на свобода на религиите и вярванията...».

5. ИНТЕРКУЛТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ И МИГРАЦИЯ

Това е един от основните проблеми на развитите страни, към които има силна миграция от по-слабо развитите страни и особено от Третия свят. Спрямо имигрантите се изгражда защитна мрежа, която има за цел по-лесното им интегриране в обществото на страната-приемник.

Основополагащ характер има **Международната конвенция за защита на правата на труд на имигрантите и на членовете на техните семейства от 18.12.1990**. Член 45, § 2 и 4 от нея са свързани с образованието. В тях е записано, че държавите се задължават «...да провеждат политика на улесняване на интеграцията на децата на имигрантите в локалната образователна система и особено по отношение на обучението на локалния език...».

В своята **Препоръка № R (84) 9 на Комитета на Министрите относно статута на имигрантите от втора генерация, приет на 20.03.1984 година**, Съветът на Европа препоръчва на страните-членки: «...образование за културно развитие на имигрантите от втора генерация (т.е. децата на първата генерация), което да води до двустранно коопериране...

... признава важността на интеркултурното образование... и на професионалното образование за социо-професионалната интеграция в обществото...

... необходимост от коопериране на културите на страната, от която произхождат имигрантите и страната, в която живеят - изучаване на културата и езика на тези страни в училищните програми...

... подготовка на учители с интеркултурна насоченост и специално в областта на спецификата на страните, от които идват имигрантите, както и на съответни учебни средства, в кооперация с тези страни...»

6. ИНТЕРКУЛТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ И МАЛЦИНСТВА

Този въпрос се поставя на много места, но специално за образованието значение имат следните документи:

В **Конвенцията на ООН за правата на детето от 20.11.1989 година**, член 30 се определя, че «в държавите, където съществуват етнически, религиозни или езикови малцинства, или лица от туземен произход, всяко дете принадлежащо към такова малцинство, или към туземното население няма да бъде лишено от правото заедно с другите членове на своята група да се ползва от своята култура, да изповядва и практикува своята религия, или да ползва своя собствен език.»

В **Декларацията за правата на националните, етнически, религиозни и лингвистични малцинства от 18.12.1992 година**, в член 4, §4 се декларира, че «Държавите се задължават да стимулират включването в образованието на изучаването на историята, традициите, езика и културата на малцинствата, които живеят на тяхната територия...»

Още по-подробно правата на малцинствата в сферата на образованието се дефинират в член 12, 13 и 14 на приетата от Съвета на Европа през октомври, 1994 г. **Рамкова конвенция за защита на националните малцинства:**

«Член 12. (1). Страните, където това е подходящо, предприемат мерки в областта на образованието и изследванията, за да поощряват знанията за културата, историята, езика и религията на техните национални малцинства и мнозинството. (2). В този контекст Страните осигуряват *inter alia* съответни възможности за обучение на преподаватели и достъп до учебници и улесняват контактите между ученици и учители от различните общности. (3). Страните се задължават да поощряват равни възможности за достъп до образование на всички равнища за лицата, принадлежащи към националните малцинства.

Член 13. (1). В рамките на своите образователни системи Страните признават, че лицата, принадлежащи към национално малцинство, имат право да създават и управляват свои частни заведения за образование и квалификация. (2). Упражняването на това право не предполага каквото и да е финансово задължение на страните.

Член 14. (1). Страните се задължават да признаят, че всяко лице, принадлежащо към националното малцинство, има право да изучава своя малцинствен език. (2). В области, традиционно или в значителна степен населени с лица, принадлежащи към национални малцинства, ако съществува достатъчно потребност, Страните се стремят да осигурят, доколкото е възможно и в рамките на своите образователни системи, лицата, принадлежащи към тези малцинства, да имат съответни възможности да изучават малцинствения език или да бъдат обучавани на този език. (3) Алинея 2 на този член се прилага, без това да накърнява изучаването на официалния език или преподаването на този език.

7. ПОДГОТОВКА НА УЧИТЕЛИ ЗА ИНТЕРКУЛТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ

В **Препоръка № R (85) 7 на Комитета на Министрите към Съвета на Европа относно преподаването и изучаването на човешките права от 14.05.1985 година**, на бъдещите учители се препоръчва да «...изучават принципните положения на международните конвенции за правата на човека...», за да имат необходимата компетентност.

Към подготовката на учителите в интеркултурно измерение (пропедевтична и надстроечна) е насочена **Препоръка № R (84) 18 на Комитета на Министрите към Съвета на Европа, относно интеркултурното образование, в частност в миграционен план от 25.09.1984 година**. Там се визира необходимостта «... да се запознават с различията на културното възприемане между националната и другите култури ... запознаване с проявленията на етноцентризма и стереотипите, водещи да контрастни оценки... да се възприемат като агенти на културен обмен ... да познават отношенията между държавите, от

които идват имигрантите и държавата-приемник в исторически, икономически, социален, политически план... да познават културата на страните, от които идват имигрантите... в това число и автентичната (специализация на място)... да се стимулират учителите да изучават езика на имигрантите... да се организират различни семинари по интеркултурно образование, в това число и интернационални за учители и администратори... центрове за практическо интеркултурно образование».